

Fəttah Xəlizadə – 70 illik yubiley konfransı

Lalə HÜSEYNOVA

Ph.D, professor

Azərbaycan Milli Konservatoriyası

Email: lalahuseynova1962@gmail.com

DOI: 10.62440/AMK2024-1.s.62-68

FƏTTAH XALIQZADƏNİN TƏDQIQATLARINDA MUSIQI TÜRKOLOGİYASI MƏSƏLƏLƏRİ

***Xülasə:** Məqalədə görkəmli musiqişünas alim Fəttah Xəlizadənin elmi yaradıcılığında xüsusi yer tutan türkoloji araşdırmalara qısa nəzər yetirilir. Bu istiqamətdə yazılmış bəzi tədqiqatların əsas mahiyyəti açıqlanır. Musiqi türkologiyasının təşəkkülü və inkişafında özünü göstərən əsas məqamlara F. Xəlizadənin münasibəti, fikir və müddəaları, eyni zamanda türk xalqlarının musiqisində alimin aşkar etdiyi bir sıra janr və üslub paralelləri haqqında qənaətləri diqqətə çatdırılır.*

***Açar sözlər:** Fəttah Xəlizadə, ümumi türkologiya, musiqi türkologiyası, etnomusiqişünaslıq*

Azərbaycan musiqişünaslığında türkoloji araşdırmalardan danışarkən ilk yada düşən isimlər arasında professor Fəttah Xəlizadənin adı ön sıralarda çəkilir. Çünki o, müasir musiqi elmimizdə məhz bu sahəyə ilk diqqət yetirən musiqişünaslardan olub. Məruzəyə hazırlaşan zaman Fəttah Xəlizadənin doğum tarixi ilə bağlı bir maraqlı məqam da ortaya çıxdı. Bəlli oldu ki, Fəttah müəllimin doğum günü olan 21 dekabr bir sıra türk xalqlarının inanclarında dərin kök salmış Yeni il bayramına təsadüf edir. Bu bayram Narduğan (nar – od, alov, günəş mənasında, duğan isə doğulmaq feilindən törəyib) adlanır və qış gündönümündə – 21-dən 22-nə keçən zaman qeyd olunur. Həmin gün doğulan insanlar isə güclü yaşamaq və yaratmaq potensialına malik şəxslər kimi qavranılır. Zənnimizcə, Fəttah müəllimin bir sıra türk xalqları üçün böyük önəm daşıyan bir tarixdə həyata göz açmasında rəmzi mənanı və işarəni sezmək çətin deyil...

Fəttah Xəlizadə musiqi elmində ilk növbədə dəyərli etnomusiqişünas alim kimi tanınır. Bu elmin metodologiyasına dərinlən bələdliyi isə onu təbii surətdə musiqi türkologiyasının problemləri ilə məşğul olmağa sövq etmişdir. Alim özü də hər zaman vurğulayır ki, “inkışaf etməkdə olan yeni elm sahəsinin (musiqi türkologiyasının – L.H.) ən başlıca mənbələri arasında *ümumi türkologiya* və *etnomusiqişünaslığın* rolu ilk növbədə qeyd edilməlidir” (1, s.41). Fəttah müəllim yazdığı məqalələrdə, apardığı mühazirə və elmi seminarlarda *etno-musicologi* (etno-

musiqişünaslıq) termininin yaranma səbəbləri və məğzi barədə daim bilgilər verir və hesab edir ki, 1950-ci ildə Jakop Kuntsun təklif etdiyi bu uğurlu termin, habelə onun əsasında nəzərdə tutulan müqayisəli təhlil metodu böyük əhəmiyyətə malikdir və musiqi türkoloji araşdırmaların da təməlini təşkil edir. Ümumi türkologiyaya gəldikdə isə F. Xalıqzadə xüsusi vurğulayır ki, “Türk musiqi mədəniyyətlərinin etnomusiqişünaslıq cəhətdən tədqiqi üçün çox önəmli olan tarixi və ictimai-mədəni aspektlər ilk öncə dilçilik elmi tərəfindən geniş və hərtərəfli şəkildə araşdırılmışdır” (1, s. 41). Bu səbəbdən məhz bu elmi istiqamətlərin paradıqmaları və nailiyyətləri musiqi türkologiyasının inkişafında müstəsna rol oynamaqdadır.

Fəttah müəllimin tutarlı fikirləri və müddəaları müasir musiqi türkologiyasının bir sıra mühüm problemlərinə işıq salır. Bu zaman həm tarixi, həm də nəzəri aspektlərdən yanaşma özünü göstərir. Fəttah müəllim müasir musiqi türkologiyasının vəziyyətini bilavasitə bu prosesin iştirakçısı kimi yaxından duyur və izləyir. O, İCTMD (Ənənəvi Musiqi və Rəqs üzrə Beynəlxalq Şura) nəzdində yaradılmış “Türkdilli xalqların musiqisi” (hazırda bu qrup “Türk dünyasının musiqi və rəqs sənəti” adlanır) Tədqiqat Qrupunun nüfuzlu üzvüdür və bu qurumun müxtəlif ölkələrdə keçirilmiş konfrans, forum və simpoziumlarının fəal azərbaycanlı nümayəndəsidir. Fəttah müəllimin görkəmli xarici alimlərlə sıx şəxsi əlaqələrinin nəticəsidir ki, görkəmli macar etnomusiqişünası Yanoş Sipoş 1999-cu ildə Azərbaycana toplama işlərinə gəldiyi zaman onu məhz Fəttah Xalıqzadə müşayiət etmiş, 2005-ci ildə isə Sipoşun Azərbaycan xalq musiqisi haqqında geniş araşdırmasının dilimizə tərcüməsində və redaktəsində alimin xüsusi əməyi olmuşdur (4).

İSME-2018

Məlum məsələdir ki, hazırda da musiqi türkologiyasının ayrıca elmi istiqamət kimi mövcudluğuna birmənalı münasibət göstərməyən tədqiqatçılar var. Bu zaman vaxtilə Üzeyir Hacıbəylinin türk xalqlarının musiqisində önə çıxardığı mühüm fərq amili – güclü və dəyişməz dil qohumluğuna rəğmən, musiqi dilinin, ilk növbədə bu dildə məqam əsaslarının bir-birindən köklü surətdə ayrılması əsas dəlil kimi ortaya qoyulur. Vaxtilə, bu vacib məsələyə münasibət bildiren rus musiqişünası V. Vinqradovun ehtimal və fikirləri də maraq doğurur: “Dil və musiqinin tarixən ahəngdar inkişafını slavyan xalqlarının (rus, Ukrayna, Belarus) timsalında aydın görürük, lakin bu mənzərə bir dil ailəsinə məxsus bütün xalqlarda müşahidə olunmur, xüsusən də türkdilli xalqların musiqisində tam fərqli mənzərə ortaya çıxır. Görünür bu onunla izah edilir ki, bu xalqların miqrasiyası tarixin erkən dövrlərində baş verib və onlar bir-birindən ayrı düşərək sıx əlaqəni itirmiş və başqa etnik, mədəni çevrələrlə ünsiyyət qurmuşlar” (5, s.160). Əlbəttə, Vinqradovun slavyan və türk xalqlarının inkişaf tarixində fərqləri müqayisə etməsi məsələyə müəyyən aydınlıq gətirir, lakin zənnimizcə, uzun əsrlər, məsələn, Osmanlı imperiyasının tərkibində yaşamış bir sıra slavyan xalqlarının musiqisində də kifayət qədər əsaslı fərqlər görmək mümkündür və burada da vahid üslub mənzərəsindən danışmaq çətindir. Görünür elə buna görə də Vinqradov öz elmi müddəasında hansı slavyan xalqlarını nəzərdə tutmasını ayrıca olaraq mötərizədə qeyd etmişdir. Lakin türk xalqlarının musiqisində özünü göstərən kifayət qədər qabarıq fərqlər müasir dövrdə də müzakirə olunur və musiqi türkologiyasına Fəttah müəllimin təbirincə desək, ehtiyatla yanaşmağa sövq edir.

Bu fikir ayrışdırıcı münasibət bildiren F. Xalıqzadə haqlı olaraq qeyd edir ki, musiqi türkologiyasının dünya elmində böyük nüfuz qazanmış türkologiyadan fərqli olaraq, yalnız müasir dövrdə təşəkkül tapa bilməsi, onun həm də zaman-zaman siyasi-ideoloji və elmi-nəzəri xarakterli maneələrlə qarşılaşması ilə şərtlənmişdir. Bəlli faktdır ki, türk xalqlarının əsas qisminin SSRİ tərkibində yaşaməsi, sovet dönəmində isə türkoloq alimlərə pantürkist damğasının vurulması və onların hətta cismən məhvi bu sahəyə ciddi ziyan vurdu. Lakin bundan fərqli olaraq, “müstəqil Türkiyə və Macarıstan dövlətlərinin ictimai-mədəni abu-havası türkologiyanın yeni, musiqi qolunun təşəkkülünə mane olmamış və tədqiqatçılar qarşısında sırf elmi-metodoloji səpkili vəzifələr qoymuşdur” (1, s. 39). Fəttah müəllim onu da qeyd edir ki, bu məcrada da çatışmazlıqlar var. Əgər türk musiqişünas alimləri son zamanlara kimi müqayisəli təhlilləri nisbətən məhdud materiallar əsasında aparmışlarsa, macar etnomusiqişünaslarının nailiyyətləri ilə yanaşı, metodoloji səpkili müəyyən problemlərini də sezmək mümkündür. Buraya o, bir sıra vacib məqamlarla yanaşı, macar alimlərinin ozan, aşiq, baxşı, akın kimi epik nəğməkarların sənətinə lazımi dərəcədə elmi maraq göstərməməsini aid edir. Türk düşüncə sistemində epik düşüncənin müstəsna rolunu nəzərə alsaq, Fəttah müəllimin bu qeydinin son dərəcə önəmli olması şübhə doğurmur.

Azərbaycan Milli Konservatoriyasının təqdimatında “Səsin Tədqiqi Elmi Laboratoriyası”nın təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə Şuşa şəhərində “Şuşanın səsi ümumdünya səs günündə” adlı konfrans-konsert. 16.04.2023

Musiqi türkologiyasının metodoloji problemləri sırasında F. Xəlqzadə bir məsələni də diqqətə çatdırır: “Etnomusiqişünaslıq konkret bir milli musiqi mədəniyyətinə sığmadığı kimi, musiqi türkologiyası da tədqiq etdiyi xalqların musiqi ənənələrinə qlobal miqyasda yanaşmalı, öz araşdırmalarında Türk dünyasından kənara çıxmağı nəzərdə tutmalıdır” (1, s.41). Bu vəzifə nə qədər çətin olsa da, zənnimizcə, məhz bu tərz yanaşma gələcək tədqiqatların daha dolğun və sanballı olmasını təmin edə bilər. Xatırladaq ki, vaxtilə Belyayev, Vinqradov kimi alimlər məsələyə əslində belə geniş baxışla diqqət yetirməyə çalışmış və bu zaman kifayət qədər maraqlı elmi nəticələrə gəlmişlər.

Fəttah müəllim bir məsələni də xüsusilə vurğulayır və elmi tədqiqatlarında onları da həll etməyə çalışır. Bu, “türk xalqlarının musiqisi arasındakı danılmaz paralellər və onları meydana gətirmiş tarixi-mədəni səbəblər”dir. Bu baxımdan Fəttah müəllimin Azərbaycan musiqisinin türkoloji kontekstdə tədqiqi haqqında” məqaləsində ənənəvi musiqimizin hansı qatları ilə ümümtürk paralellərinin aparılması məsələsi konkret şəkildə üzə çıxarılmışdır (2). Müəllif bu paralelləri və əlaqələri Azərbaycanın muğam sənətində, aşıq havalarında, xalq mahnı və melodi-yalarında, habelə arxaik folklor janrları arasında axtarmağı vacib sayır və bunları nə üçün və necə etmək barədə əsaslandırılmış tövsiyyələrini verir. Qeyd etmək istərdim ki, Fəttah müəllimin bir sıra tədqiqatlarında artıq belə paralellər konkret janrlar üzərində aparılmışdır. Alimin türk xalqlarının musiqi irsində ortaq nöq-

tələri axtarmaq söylərini 1997-ci ildə V Milletlararası Türk Halk Kültürü Kongresində təqdim olunmuş “Azərbaycanda yar-yar düğün mahnıları” məqaləsində aydın görürük (3). Müəllif girişdə qeyd edir ki, “ Yar-yar, (yor-yor, jar-jar, car-car) toy mahnıları son zamanlara qədər Orta Asiya folkloruna məxsus mərasim musiqisinin bir janrı kimi tanınmışdır. Ənənəvi musiqinin bu örnəkləri həm Orta Asiya, həm də xarici araştırmacılar tərəfindən toplanmış, nota salınmış və vəsf olunmuşdur. Janrın çox qədim olması haqqında da əlimizdə olan qiymətli tarixi qaynaqlar yenə də bu torpaqlarda yaşayıb-yaratmış ünlü şair və mütəfəkkirlərə məxsusdur. Əlişir Nəvai, Zahiriddin Babur kimi tanınmış şairlər bu janrı işləmişlər” (3, s.192). Həqiqətən də, yar-yar mahnılarından söhbət düşəndə rus-sovet etnomusiqişünasları ilk növbədə özbək, qazax, türkmən musiqisindən örnəklər gətirmiş və onları toy mərasiminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi ortaya qoymuşlar. Lakin Fəttah müəllimin tədqiqatından məlum oldu ki, bu mahnılar Azərbaycanda hər zaman mövcud olub. Lakin onlar təkamülə uğramış və məzmunundan asılı olaraq toy mərasimindən kənarında lirik mahnılar kimi ifa edilməyə başlamışdır. Yəni zamanla insanların şəxsi duyğularını ifadə edən “yar-yar” rədifli nümunələr də meydana gəlmişdir ki, onlar toy mərasimindən qopmuş və başqa janra aid edilmişlər. Digər nəticə ondan ibarətdir ki, Orta Asiya “Yar-yar” mahnıları adətən iki paylıdır və bu tərz mahnılar Azərbaycan folklorunun əski qatlarından baş alıb gələrək sözlərinə görə fərqli janra aid mahnılar kimi qavranılır. Başqa bir qənaət isə odur ki, təkamül prosesində oynaq 8/6 rəqs ritminə qovuşan Azərbaycan “yar-yar” mahnıları tərzində nümunələr Orta Asiya xalqlarında rast gəlinmir. Lakin özbək və tacik musiqisində bu tərz nümunələrin olması da istisna edilmir (3, s.202).

Əlbəttə, bir qısa yazı çərçivəsində Fəttah Xalıqzadənin musiqi türkologiyasına verdiyi töhfələri tam şəkildə əhatə etmək mümkün deyil. Ümidvaram ki, dəyərli alimin bu sahədəki proqram xarakterli qiymətli fikir və müddəaları daha dərinəndə öyrəniləcək və Azərbaycanda bu sahənin gələcək inkişafına təkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Xalıqzadə, F.X. Musiqi türkologiyası: nailiyyətlər, problemlər // “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri”, XV Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı, 02 may, 2016. s. 39-42
2. Xalıqzadə, F.X. Azərbaycan musiqisinin türkoloji kontekstdə tədqiqi haqqında // “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri”, XVII Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı, 2018. s. 210-213
3. Xalıqzadə, F.X. Azərbaycanda Yar-Yar Düğün Mahnıları // V Milletlararası Türk Halk Kültürü Kongresi. Halk müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence seksion bildiriləri, Ankara, 1997, s. 192-2003
4. Şipoş, Y. Azərbaycan El Havaları.Musiqinin ilkin qaynaqlarında. Bakı, “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, 2006, 604 s.
5. Hüseynova, L.Ş. Türk xalqlarının musiqisi. Ali musiqi məktəbləri üçün dərs vəsaiti. Bakı, 2023, 180 s.

Lala HUSEYNOVA

Ph.D., professor
Azerbaijan National Conservatory

ISSUES OF MUSICAL TURKOLOGY IN THE RESEARCH OF FATTAH KHALIGZADE

Abstract: *The article offers a brief overview of Turkological studies, which occupy a special place in the scientific work of the outstanding scientist-musicologist Fattah Khalikzade. The main essence of some studies written in this direction is explained. Attention is paid to the ideas and views of F. Khalikzade on the main moments of the formation and development of musical Turkology, as well as his results on a number of genre and stylistic parallels discovered by scientists in the music of the Turkic peoples.*

Keywords: *Fattah Khalikzade, Turkology, musical Turkology, ethnomusicology*

Лала ГУСЕЙНОВА

доктор философии по искусствоведению, профессор
Азербайджанская Национальная Консерватория

ВОПРОСЫ МУЗЫКАЛЬНОЙ ТЮРКОЛОГИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ФАТТАХА ХАЛЫГЗАДЕ

Аннотация: *В статье дается краткий обзор тюркологических исследований, занимающих особое место в научном творчестве видного ученого-музыковеда Фаттаха Халыгзаде. Объясняется основная суть некоторых исследований, написанных в этом направлении. Уделяется внимание отношению, идеям и положениям Ф.Халикзаде к основным моментам становления и развития музыкальной тюркологии, а также его выводам о ряде жанровых и стилистических параллелей, обнаруженных ученым в музыке тюркских народов.*

Ключевые слова: *Фаттах Халикзаде, тюркология, музыкальная тюркология, этномузыкология*